

Анатолій ВОЛОБУЄВ

професор кафедри
кримінально-правових дисциплін
Дніпровського державного
університету внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор

СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНА ЕКСПЕРТИЗА З ВИКОРИСТАННЯМ ПОЛІГРАФА У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Оскільки кримінальні правопорушення вчиняються в соціальному середовищі, то їх сліди залишаються не тільки в матеріальній обстановці, але й у свідомості людей. Вони існують у вигляді суб'єктивних ідеальних образів, пов'язаних з кримінальною подією – це сліди психологічного походження. Використання таких слідів в доказуванні потребує врахування особливостей перебігу психічних процесів та їх впливу на поведінку окремих індивідів, що становить предмет судово-психологічної експертизи.

Останнім часом проведення психологічної експертизи у кримінальному провадженні набуло особливої актуальності у зв'язку з появою на ринку комп'ютерного поліграфа і пропагуванням його можливостей у розпізнаванні неправдивих показань. З огляду на існування жорстких процесуальних приписів щодо збирання та оцінки доказів психологічного походження, проблема застосування поліграфа потребує продовження дискусії у контексті питання: «Поліграф – це технічний засіб виявлення і фіксації доказів чи інструмент експертного дослідження?» [1]. Видається, що комерційні відносини у сфері підготовки «спеціалістів-поліграфологів» істотно впливають на створення перебільшеного уявлення щодо можливостей цього технічного пристрою.

Судово-психологічна експертиза є однією з форм застосування спеціальних психологічних знань у судочинстві, яка допомагає суду у вирішенні питань, що мають юридичне значення. Завдання цієї експертизи – встановлення особливостей психічної діяльності певної особи, які могли вплинути на її поведінку під час кримінального правопорушення і формування відповідних образів та їх відтворення під час досудового розслідування і судового розгляду. Зазвичай питання психологічного характеру, які мають юридичне значення, повинні бути вирішені під час досудового розслідування, що накладає відповідний обов'язок на сторону обвинувачення. Але і сторона захисту може бути ініціатором проведення судово-психологічної експертизи, коли вона вважає, що таким шляхом можуть бути отримані відомості для захисту прав і законних інтересів підозрюваного.

Об'єктом дослідження судово-психологічної експертизи є психічно здорові особи і здійснюється вона шляхом безпосереднього психологічного обстеження та/або певних матеріалів (документів, аудіо-відеозаписів, особистого листування тощо). Психологічне дослідження може бути й часткою комплексної експертизи, якщо виникли питання, вирішення яких потребує синтезування спеціальних знань з різних наукових галузей (психолого-психіатрична, медико-психологічна тощо). Це свідчить, що судово-психологічна експертиза має надзвичайно широкий діапазон вирішуваних питань, оскільки будь-який вид людської діяльності супроводжується специфічними психологічними процесами [2].

Варто звернути увагу, що одним із завдань експертів-психологів є встановлення принципової здатності досліджуваної особи з урахуванням її індивідуально-психологічних особливостей правильно сприймати обставини, що мають значення для кримінального провадження, та здатності надавати щодо них відповідні свідчення. Для цього психологами використовується низка різноманітних методів [3; 4]. Але до компетенції експертів в жодному разі не може бути віднесена оцінка правдивості чи неправдивості показань досліджуваних осіб, наданих ними під час досудового розслідування – це виключна компетенція органу досудового розслідування, а в кінцевому підсумку суду.

Згідно з чинним законодавством методики проведення судових експертиз підлягають атестації та державній реєстрації Міністерством юстиції України (крім судово-медичних та судово-психіатричних) [5]. Під час проведення судово-психологічних експертиз завжди використовуються методики, які включають комплекс методів, оскільки досліджується досить складний механізм поведінки певної людини, пов'язаної з вчиненням кримінального правопорушення. У кожному конкретному випадку експерт самостійно обирає ту чи іншу методику психологічного дослідження в залежності від тих питань, які поставлені для вирішення судовому експерту. Відповідно до п. 1.4 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5, визначення способу проведення експертизи (вибір певних методик, методів дослідження) належить до компетенції експерта [6]. У зв'язку з цим потрібно усвідомлювати, що сторона кримінального провадження не має права примушувати експерта вибирати ті чи інші методики дослідження або керуватися певною спеціальною літературою. Інакше це буде грубим порушенням заборони втручатися будь-кому в проведення судової експертизи (ст. 4 Закону України «Про судову експертизу»). Сторони кримінального провадження можуть лише ініціювати допит експерта у суді, де після приведення його до присяги, можуть бути поставлені запитання щодо обраної ним методики експертного дослідження, її обґрунтування та роз'яснення наданого висновку (ч. 7 ст. 101, ч. 3 ст. 356 КПКУ).

На тлі викладеного не завжди є обґрунтованою популяризація психологічної експертизи з використанням поліграфа. Американський психолог Вільям Яконо (William Iacono, 2001), відомий своїми науковими дослідженнями нейрокогнітивного та психічного здоров'я підлітків, відмітив, що не існує характерної фізіологічної реакції, пов'язаної з брехнею [7, с. 77]. Подібної позиції дотримуються й в адвокатському середовищі багатьох країн.

Видається, що під час вирішення питання щодо доцільності проведення психологічної експертизи з використанням поліграфа варто брати до уваги таке.

1. Виділення окремого різновиду психологічної експертизи за ознакою «використання поліграфа» є некоректним, адже акцент робиться тільки на психофізіологічних методах діагностики тоді, коли експерти-психологи завжди застосовують комплекс методів для дослідження психічних проявів досліджуваних осіб.

2. Постанова слідчого (прокурора) або доручення сторони захисту щодо проведення психологічної експертизи з використанням поліграфа містить у собі не тільки питання (завдання), але й вимогу (вказівку) засобу їх вирішення, що є порушенням нормативно-правових актів, що регулюють судову експертну діяльність.

3. Використання експертом психологом поліграфа дозволяє лише виявити фізіологічні реакції досліджуваної особи на запитання, пов'язані з певними обставинами. Вони тільки певною мірою можуть вказувати на поінформованість чи непоінформованість особи щодо них.

4. Поліграми фіксують лише фізіологічну активність у досліджуваної особи та зміну її параметрів, як реакцію на питання експерта чи інші подразники. Тобто поліграф реєструє не брехню, а лише збудження, яке з певною мірою вірогідності може свідчити про неправду, що повідомляється (але за фізіологічними реакціями не можна точно встановити причину цього збудження).

5. Важливим є й рівень підготовки експерта, що пов'язується з його профільною освітою та оволодінням методикою використання поліграфічного обладнання (наявність вищої психологічної освіти за рівнем не нижче спеціаліста, атестація судового експерта за спеціальністю «Психологія» і внесення в держаний Реєстр атестованих судових експертів, проходження підготовки з оволодіння поліграфом не менше 400 годин аудиторних занять).

5. Потрібно враховувати, що експерт самостійно вибирає методику експертного дослідження для відповіді на поставлені питання. Тому слідчому (прокурору) потрібно попередньо проконсультуватися з експертом-психологом щодо змісту запитань і можливості їх вирішення шляхом використання поліграфа. При цьому потрібно усвідомлювати, що експерт під час проведення опитування з використанням поліграфа може отримати

тільки орієнтувальну інформацію, яка не є доказом і може бути використана тільки для конструювання версій.

1. Волобуєв А. Ф. Поліграф: техніко-криміналістичний засіб виявлення і фіксації доказів чи інструмент експертного дослідження? *Криміналістичний вісник*. 2018. № 2 (30). С. 55–63. URL: <https://visnyk.dndekc.mvs.gov.ua/index.php/visnuk/issue/view/34/75>.

2. Види судово-психологічних експертиз. Інститут судової психіатрії Міністерства охорони здоров'я України. URL: <https://cmhmda.org.ua/sudovo-ekspertna-diyalnist-institutu-sudovoyi-psyhiatriyi/sudovo-psyhologichna-ekspertyza/vydy-sudovo-psyhologichnyh-ekspertyz>

3. Туриніна О. Л. Методологія та методи психологічного дослідження : навч.-метод. посіб. Київ : ДП «Вид. дім «Персонал», 2018. 206 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Turynina_Olena/Metodolohiia_ta_metody_psykholohichnoho_doslidzhennia.pdf?

4. Методики психодіагностики. *Простір психологів*. URL: <https://psychology.space/psypedia-post/metodyky-psyhodiagnostyky/>.

5. Про затвердження Порядку атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз : наказ Кабінету міністрів України від 2 липня 2008 р. № 595. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-2008-%D0%BF#Text>.

6. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України 26.12.2012 № 1950/5). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.

7. Iacono W. G. Forensic «lie detection»: Procedures without scientific basis. *Journal of Forensic Psychology Practice*. 2001. Vol. 1. No. 1. S. 75–86. URL: <https://antipolygraph.org/articles/article-018.shtml>.

Анастасія ВУЙМА

доцентка кафедри криміналістики
та судової експертології
навчально-наукового інституту № 1,
докторка філософії в галузі права,

Світлана ЗБОЖИНСЬКА

курсант навчальної групи № 2-23-301

(Харківського національного
університету внутрішніх справ)

ОСОБЛИВОСТІ ПРИЗНАЧЕННЯ ПОРТРЕТНИХ ЕКСПЕРТИЗ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ

У сучасних умовах збройної агресії проти України питання належного документування, розслідування та доказування фактів воєнних злочинів набуває особливого значення. Одним із найважливіших інструментів, що сприяє ідентифікації осіб, причетних до вчинення таких злочинів, є портретна експертиза.

Судово-портретна експертиза є окремим напрямом криміналістичних